

ÇARDEH MA'SÛM-i PÂK

olduğundan bahsedilmektedir (a.g.e., XX, 15-16; XXV, 8-12).

İmâmiyye'ye göre çârdeh ma'sûmun tarihî sıra bakımından ortaya çıkışı, ezelde Cenâb-ı Hakk'ın, "Elestü bi-rabbiküm" (el-A'raf 7/172) sorusuna cevap vermelerinin sırasını aksettirir.

Şifî hadis âlimi Muhammed Bâkır el-Meclisî, bazı Şiîler'in Allah'ın yaratma işini çârdeh ma'sûma havale ettiğine inan-dıklarını söyleyerek bu görüşü şiddetle eleştirir (*Biḥârü'l-envâr*, XXV, 328). Ancak aynı müellif, çârdeh ma'sûmun kâinatın yaratılışında hazır bulunduğunu da kaydeder (a.e., XXV, 339-341). Nitekim beşinci imam Muhammed el-Bâkır'a atfedilen bir rivayette, "Biz yaratıkların yaratılış sebebiyiz" denilmektedir (a.e., XX, 20). Bütün Şîa âlimleri, çârdeh ma'sûmun on dört kişilik bir topluluk olarak **ülû'l-azm*** olan peygamberler de dahil olmak üzere bütün yaratıklara üstün olduğu konusunda birleşirler (a.e., XXVI, 267-319).

Çârdeh ma'sûmun sıfat ve özellikleri üzerinde duran Safevî devri filozoflarından Molla Sadrâ, İbn Sinâ'nın ortaya koyduğu kozmolojik terimleri kullanarak çârdeh ma'sûmun faal aklın vazifesini görmekle bütün varlıkların ontolojik sebebi olduğunu savunmuştur (bk. Nasr, s. 58). Kâdî Saîd Kummî ise çârdeh ma'sûmu, gerçek varlıklarıyla arşın etrafında ebediyen toplanmış bir "üstün beşeriyet" (beşerü'l-avâli) olarak vasıflandırmıştır (Corbin, *En Islam Iranien*, I, 98).

İran halkının dinî hayatında çârdeh ma'sûmu adlarıyla tek tek zikreden, onlara hayır ve bereket dileyen dualar önemli bir yer tutar; okunması mânevî bir ziyaret sayılan bu dualara "ziyârât-ı câmia" denilir. Bazı hal tercümelerinden, çârdeh ma'sûmun Şifî müminlerin rüyalarına girdiği ve bunun mutlu bir olay sayıldığı anlaşılmaktadır. Meselâ Şifî âriflerinden Haydar el-Âmülî, Bağdat'ta iken rüyasında çârdeh ma'sûmu gökte bir dörtgenin etrafında yer almış vaziyette gördüğünü söyler (Corbin, a.e., III, 200-208).

J. K. Birge, Şifî - Ca'ferî olan Bektaşîler'in çârdeh ma'sûma on dört kişi daha ekleyerek mâsumların sayısını yirmi sekize çıkardıklarını söyler (*The Bektashi Order of Dervishes*, s. 147-148). Ancak Bektaşîler, on iki imamın henüz bulûğ çağına gelmeden şehid edilen çocuklarını çârdeh ma'sûm olarak kabul ederler. Bu on dört mâsum şunlardır: Muhammed Ekber b. Ali, Abdullah b. Hasan, Abdullah b. Hüseyin, Kâsım b. Hüseyin,

Hüseyin b. Zeynelâbidîn, Kâsım b. Zeynelâbidîn, Ali Eftar b. Muhammed el-Bâkır, Abdullah b. Ca'fer es-Sâdik, Yahyâ el-Hâdî b. Ca'fer es-Sâdik, Sâlih b. Mûsâ el-Kâzım, Tayyibe b. Mûsâ el-Kâzım, Ca'fer b. Muhammed et-Takî, Ca'fer b. Hasan el-Askerî. Kâsım b. Hasan el-Askerî. Üsküdarlı Hâşim Baba'nın bu on dört mâsumu konu alan bir manzumesi vardır (bk. Ahmed Rifat, s. 225-228).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Aḥkâm", 51; Ebû Dâvûd. "Mehdî", 1; Tirmizî, "Fiten", 48; Meclisî, *Biḥârü'l-envâr*, Tahran 1384/1964, XX, 15-16, 20; XXIII, 304-308; XXV, 6-12, 201, 328, 339-341; XXVI, 242-243, 267-319; a.m.f., *ʿAynü'l-hayât*, Tahran 1347 ḡş., s. 101-102; a.m.f., *Celâ'ül-ʿuyûn der Zindegî ve Meşâ'ib-i Çârdeh Ma'sûm*, Tahran, ts.; Ahmed Rifat, *Mir'âtü'l-makâsîd*, İstanbul 1293, s. 225-228; J. K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, London 1937, s. 147-148; Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtihu'l-cinân*, Tahran 1340 ḡş., s. 739-753; H. Corbin, *En Islam Iranien*, Paris 1971-72, I, 98; III, 200-208; a.m.f., *Corps spirituel et Terre céleste*, Paris 1979, bk. İndeks (Oualterze Immaculés); Seyyid Hüseyin Nasr, *Sadr al-Din Shirazi and his Transcendent Teosophy*, Tahran 1978, s. 58 vd.; Sâdik eş-Şirâzî, *Ehli'l-beyt fi'l-Kur'ân*, Beyrut 1400/1979, s. 209-211; Abdülaziz Sachedina, *Islamic Messianism, The Idea of the Mahdi in Twelver Shi'ism*, Albany 1981, s. 49-63; *A Brief, History of the Fourteen Infallibles*, Tahran 1984; M. Moosa, *Extremist Shi'ites, The Ghulat Sects*, Syracuse 1988, s. 108; *On Dört Ma'sumdan Kırk'ar Hadis*, Tahran 1988; E. Kohlberg, "From Imâmiyya to İthnâ-ʿAshariyya", *BSOAS*, XXXIX (1976), s. 521-534; W. Madelung - E. Tyan, "İşma", *EP* (İng.), IV, 182-184; Hamid Algar, "Çahârdah Ma'sûm", *Elr*, IV, 627-629.

HAMİD ALGAR

ÇÂRGÂH

(چارگاه)

Türk müzikinde bir perde ve basit makamın adı.

Çârgâh Perdesi. Türk müzikinde bir nota. Portenin, sol anahtarına göre üstten ikinci boşluğunun içine yazılan do notasının adıdır. Bir oktav (sekizli aralığı)

tizindeki do notasına "tiz çârgâh perdesi", bir oktav pestindeki do notasına da "kaba çârgâh" perdesi denir.

Çârgâh Makamı. Aralıkları bakımından tamamen bir Fisagor dizisi olan çârgâh makamı dizisi, Arel - Ezgi nazariyatına göre Türk müzikisinin ana dizisidir. Bu dizi, çârgâh veya kaba çârgâh perdesi üzerindeki bir çârgâh beşlisine bir çârgâh dördlüsünün eklenmesinden meydana gelmiştir.

Bu makamın dizisinde sesler tabii olup herhangi bir ârıza ile değiştirilmediğinden nota yazımında donanımına hiçbir işaret konmaz. Makamın güçlüsü rast veya gerdâniye perdesi, durağı ise çârgâh veya kaba çârgâh perdesidir. Bu arada çârgâh perdesinin bütün sekizlilerinin bu makam için durak olabileceğini belirtmek gerekir. Çıkıcı veya inici - çıkıcı olarak seyreden çârgâh makamı, durak perdesi üzerindeki beşlinin simetrik olarak tiz durak üzerine veya güçlü üzerindeki dördlünün yine simetrik olarak durak altına göçürülmesi suretiyle genişler. Makamın esas yapısında olmamakla beraber çârgâh perdesi üzerinde bir hicaz dördlüsü göstermek geçki olarak âdet olmuştur.

Çârgâh makamı, bu dizi ve işaret edilen özellikleriyle Türk halk müzikinde kullanıldığı halde klasik müzikte pek kullanılmamıştır. Dinî müzik başta olmak üzere klasik müzikte kullanılan çârgâh makamı dizisi ise "çârgâhta bir zirgüleli hicaz dizisi"nden ibarettir.

Çârgâh
makamı
seyir
örneği

Gerek Arel gerekse Ezgi'nin, fazla kullanılmayan bu diziyi ana dizi olarak kabul etmelerinin sebeplerinden biri, sadece tanîni ve bakiye aralıklarından meydana gelen bu dizideki seslerin herhangi bir değiştirme işareti taşımamalarıdır. Dolayısıyla bu aralıklar, Türk müzikisindeki diğer özel aralıkların elde edilmesine de en elverişli olanlardır. Ayrıca basit makamların hepsinin bu dizinin bütün sesleri üzerine göçürülme imkânı olması da çârgâh dizisinin ana dizi sayılmasının sebepleri arasındadır. Ancak çârgâh dizisinin ana dizi olarak kabul edilmesi, Türk müzikisinde ana dizinin hangisi olduğu konusunda günümüze kadar süren birtakım tartışmalara yol açmıştır.

Çârgâh makamı dizisi, pest ve tiz bütün sekizlileri de dahil olmak üzere şu yedi perdeye göçürülemez: Hicaz, hisar, dik acem, şehnaz, dik şehnaz, dik sünbüle, tiz dik büselik.

Çârgâh ayrıca klasik Azerbaycan müzikisinde bir makam ve on iki destgâhtan birinin de adıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ezgi, *Türk Musikisi*, I, 32, 36, 50-53; IV, 197-205; Arel, *Türk Musikisi*, s. 43-44, 61-64; Özkan, *TMNJ*, s. 56-57, 95-97; O. Wright, "Çârgâh in Turkish Classical Music: History Versus Theory", *BSOAS*, LIII/2 (1990), s. 224-244; Bruno Nettl, "Çahârgâh", *Etr.*, IV, 629-630.

İSMAİL HAKKI ÖZKAN

ÇARH

(چرخ)

Divan şiirinde gökyüzünü, mecazi olarak da kötü talih ve kaderi ifade etmek üzere kullanılan bir tabir.

Çarh (çerh), eski edebiyatta geniş bir mâna çerçevesi içinde ve ayrıca çeşitli terkiplerle yaygın olarak kullanılan bir kelimedir. Yerine ve kullanımına göre dar anlamda gök, gökkubbe, gökyüzü, felek ve çarktan başlayıp geniş ve mecazi çerçevede dehr, dünya, devran, âlem, talih, baht, kader, hatta ecel mânalarını içine alır. Tevriyeli olarak da bu anlamların birkaçını birlikte ifade eden çarh kelimesi, Batlamyus'a dayanan eski astronomi anlayışına göre merkezde hareketsiz duran dünyanın etrafını iç içe soğan zarı gibi çevreler. Her biri kendi içinde dönen bu dokuz gökkubbeye (nüh felek) veya gök tabakasına bundan dolayı "çarh-ı mutabbak" denilmiştir. Her gezegene mahsus bir gök tabakası vardır. İlk yedi gök-

te yedi seyyâre, sekizinci gökte burçlar ve sabit yıldızlar bulunur. Dokuzuncu gök ise bütün cisim ve varlıklardan arınmış olup içinde hiçbir yıldız bulunmaz. Bu gök tabakasına "çarh-ı atlas" veya "felek-i atlas" adı verilmiştir. Bütün gökleri içine aldığı, en büyüğü ve en güçlüsü olduğundan ona "çarh-ı a'zam" veya "felek-i a'zam" da denir. Dokuzuncu gök, diğer göklerin batıdan doğuya olan dönüşünü kendi dönüşüyle doğudan batıya doğru çevirir. Bunun sonucunda yıldızların birbirlerine ve burçlara olan uzaklığı sürekli değişir. Bu da insan talihi üzerinde etkili olur. Bu anlayış tarzından dolayı çarh bütün kötülüklerin esası olarak görülür. Felekten şikâyetin kaynağı doğrudan doğruya bu inanıştır. Çarh-ı bî-amân, çarh-ı hûnî, çarh-ı dûn, çarh-ı denî, çarh-ı keş-reftâr, çarh-ı si-temger, çarh-ı pür-kibr ü kîn, çarh-ı gaddâr, çarh-ı kînever, çarh-ı gec-nihâd vb. sözlerle bu hususa işaret edilir. Çarh bu noktada çarh-ı vârun, çarh-ı nîgün gibi terkiplerde de görüldüğü üzere "kötü talih, baht ve kader" gibi mânaları ifade etmeye başlar.

Çarh, kâinatın yaratılışından beri mevcut olup bütün olaylara şahit olduğu ve ufuk çizgisinde kavisli şekilde görüldüğü için belki bükülmüş bir ihtiyaç veya kocakarıya da benzetilir. Çarh-ı hamkâmet, çarh-ı bîve, çarh-ı pîre-zen, çarh-ı pîr sözleri bu münasebetle kullanılır.

Çarh yükseklik, genişlik, sonsuzluk, berraklık, parlaklık veya rengi itibarıyla çeşitli tasavvur ve benzetmelere de konu olur: Çarh-ı lâciverd, çarh-ı ahdar, çarh-ı kebûd, çarh-ı minâ gibi. Çarh-ı berîn, göğün en üst katını yani arş-ı a'lâ'yı ifade eder. Sevgili veya övülenin yüceltilmesi maksadıyla onun sarayı, eşiği, kapısı ve tahtı ile çarh arasında yüksek gök tabakası olması bakımından teşbih münasebeti kurulduğu görülür. Bunlar gökler katında, hatta onlardan daha yüksektedirler.

Gökyüzü tekerlek gibi döndüğü için "çarh-ı devvâr" sözünde olduğu gibi "çark" a benzetilir. Bu türlü benzetmede çarh kelimesinin her iki anlamından faydalanılır. Burada kılıç bilemeye yarayan çark veya çömlekçi tezgâhi ve çıkrığını tasavvur söz konusudur. Ağlayıp inleyen âşık için kullanılan "çarh urmak" tabiri ile su dolabına da işaret edilir. Ayrıca çarh urmak çok defa "daire teşkil ederek dönmek" mânasında kullanılır. Nitekim Mevlevî semâzenlerinin dönüşlerine çarh urmak denir.

Semâ edilirken "direk" denilen ve dönen kişinin ağırlığını taşıyan sol ayağa hareket vermek maksadıyla devreden sağ ayağa da çark denir. Dönüşün tam veya yarım oluşu "tam veya yarım çarh atmak" deyimleriyle ifade edilir.

Yaygın olarak kullanılan "çark-ı felek" sözü ise kat kat daire şeklinde olup yakıldığında kendi etrafında çarh gibi dönerek ateş püskürten donanma fişegi yahut hanımeli gibi bir çiçeği ifade eder. Ayrıca yüce gökyüzü, sema, arş mânaları yanında bilhassa mecazi olarak talih ve baht mânasında da kullanılır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbrâhim Hakkı Erzurûmî, *Mârifetnâme*, İstanbul 1310, s. 47-50; Gibb, *Osmanlı Şiiri Tarihi* (trc. Halide Edip Adıvar), İstanbul 1943, s. 41-42; Ali Nihat Tarlan, *Şeyhî Divanını Tedkik*, İstanbul 1964, s. 233; Mehmed Çavuşoğlu, *Necati Bey Divanı'nun Tahlihi*, İstanbul 1971, s. 238-241; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 305-306, 425; Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvufun Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1977, s. 76; Cemâl Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı (Tahlil)*, Ankara 1987, s. 416-431; a.mlf., "Necati Beğ, Ahmed Paşa, Hayâlî Bey ve Nev'î Divanlarındaki Teşbih ve Mecaz Unsurları", *TKA*, XXV/1 (1988), s. 158-160, 171; "Çarh, Çerh", *TDEA*, II, 119; Dihhudâ, *Luğatnâme*, X, 151-163.

CEMAL KURNAZ

ÇARHACI

Osmanlı Devleti'nde ordunun öncü kuvvetini teşkil eden hafif süvari birliklerinden biri.

Farsça "tekerlek" anlamındaki çarha kelimesine Türkçe +cı ekinin eklenmesiyle türetilmiştir. Ancak kelime ile bu işi yapanlar arasında doğrudan doğruya ne gibi bir münasebet olduğu bilinmemektedir. Çarhacılar askerlerin en iyilerinden seçilir ve genellikle keşif hizmetlerinde kullanılırlardı. İlhanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlular'da bu birliğe mangalay (mankalay) veya talîa denirdi. Memlükler'de ise öncü kuvvetlerine câlîş yahut keşşâf adı verildi. Osmanlılar'da sayıları 4-5000 civarında olan bu atlılar, asıl ordunun 7-8 fersah önünden giderler ve çarhacıbaşı denilen bir kumandanın emri altında bulunurlardı. Orduda Moldavyalı, Ulah ve Tatar askerleri gibi yardımcı kuvvetler varsa bunlar çarhacıların da önünde giderler ve etrafı talan ederlerdi. Çarhacıların yaptığı tâlîme çarha, savaşlarına çarha cengi, bu savaşlarda kullanılan topa da çarha topu adı verildi. XIX. yüzyılda da varlığını koru-